

Шумарова Н. П.
СОЦІОЛІНГВІСТИКА

К. : ВПЦ «Київський університет», 2015. — 157 с.

Закликаючи українських мовознавців до розбудови соціолінгвістичного напрямку дослідження, академік В. М. Русанівський зазначав: «Суспільство гостро потребує відомостей у галузі функціонування мови»¹. Час підтвердив думку вченого. Адже сьогодні соціолінгвістика набуває особливої актуальності не лише в контексті антропологічної парадигми розвитку мовознавства, а й у зв'язку з необхідністю розв'язання низки суспільно-політичних проблем у формуванні мовної політики багатьох країн світу. На теренах незалежної України соціолінгвістика є надактуальним напрямом мовознавства, який визначає «дорожню карту» мовної політики, її вектори, окреслює параметри регулювання мовної діяльності суспільства, сприяє утвердженню державного статусу української мови як чинника консолідації нації тощо. Ось чому у вищих країни став активно вивчатися курс соціолінгвістики. Навчальний посібник «Соціолінгвістика» розрахований на студентів, магістрантів, викладачів факультетів філології та журналістики, проте він може успішно використовуватися й студентами інших спеціальностей.

Посібник має чітку структуру. Він складається з чотирьох розділів, кожен з яких завершується запитаннями та завданнями для самоконтролю, а також списком найважливішої наукової літератури з відповідного питання. Віддаючи шану вченим, котрі стояли біля витоків соціолінгвістики як науки, Н. П. Шумарова вміщує у книзі цікаві довідки про діяльність тих дослідників, які зробили вагомий внесок у розвиток сучасних знань у відповідній галузі мовознавства.

У першому розділі «Теоретичні засади соціолінгвістики» окреслюються об'єкт і предмет наукової дисципліни, докладно аналізуються так звані соціолінгвістичні функ-

ції мови (об'єднувальна, видільна, оцінювальна, соціально-символічна), а також висвітлюється зв'язок соціолінгвістики з іншими науковими дисциплінами.

У другому розділі «Історія соціолінгвістики» проаналізовано вектори розвитку соціолінгвістичних концепцій, що формувалися в межах певних наукових шкіл. Висвітлено напрями соціолінгвістичних досліджень у США та в Європі — Женевській (Ш. Баллі, А. Сеше), французькій (А. Мейє, М. Коен та ін.), Празькій (В. Матезіус, Б. Гавранек, Й. Вахек, Б. Трнка), Лейпцизькій (Т. Фрінгс), польській (Є. Бартмінський, К. Дейна, С. Грабяс та ін.) та російській (І. Бодуен де Куртене, Л. Щерба, Б. Ларін, Є. Поливанов, В. Жирмунський, Л. Якубинський, О. Швейцер та ін.) школах соціолінгвістики.

Зрозуміло, що найдокладніше висвітлено здобутки й аспекти розвитку української соціолінгвістичної школи, її історію і сучасний стан. Чітко розмежовуючи етапи розвитку школи — так званий радянський і пострадянський, авторка докладно зупиняється на тих важливих завданнях, що їх розв'язували українські вчені, починаючи з 90-х років минулого століття, проводить аналіз причин деформації мовної ситуації в Україні, наголошує на найбільш актуальних проблемах мовного життя держави (Закон про мови 1989 р., питання юридичного й фактичного статусу української мови, діагностування причин, які гальмують запровадження дієвої мовної політики тощо). Українська мова виступає як чинник збереження національної ідентичності, як фактор консолідації нації, як єдина державна мова. Саме таку думку обстоюють українські вчені, які гідно розвивають здобутки вітчизняної соціолінгвістики (О. Ткаченко, О. Тараненко, Л. Масенко, Г. Залізняка, О. Пономарів, Л. Ставицька, В. Труб, Н. Шумарова, Г. Яворська та ін.). Українські соціолінгвісти також традиційно приділяли і приділяють увагу всебічному дослідженню

¹ Русанівський В. М. Прогностичні функції соціолінгвістики // Мовознавство. — 1989. — № 1. — С. 3.

мов національних меншин (І. Стоянов, Е. Стоянова, Л. Лазаренко, Н. Бікова, О. Палінська та ін.). «Українська соціолінгвістика, — зазначає Н. Шумарова, — вивчаючи світовий досвід, зосереджує увагу на найважливіших питаннях сьогодення і досліджує мовну ситуацію в Україні, мовну політику держави, функціонування мов національних меншин, культуру української мови в ситуації білінгвізму» (с. 77).

У третьому розділі навчального посібника «Поняттєвий апарат соціолінгвістики» розглядаються ключові поняття наукової дисципліни — мовна ситуація, мовна політика та мовне регулювання, мовна політика Європейського Союзу, поняття рідної мови, мажоритарних та міноритарних мов, ситуації білінгвізму й диглосії, сутність суржиків, мовної компетенції та феномену мовної особистості, питання кодкових перемикань тощо.

Поняття мовної ситуації тлумачиться автором посібника в системі його диференційних кількісних (кількість мовних утворень, що співіснують на конкретній території, кількість сфер, що обслуговуються кожною мовою) та якісних ознак (характер мовних засобів комунікації, що співіснують на одній території — різні мови чи певні різновиди однієї мови, ступінь близькості мов), а також з урахуванням оцінних параметрів — ставлення мовців до своєї та до інших мов, що використовуються в країні, адже, на думку Н. Шумарової, сфера оцінних суджень виявляється «надзвичайно важливим стимулом збереження або, навпаки, зміни мовної ситуації» (с. 84).

Застосування комплексу типологічних ознак дає можливість розглянути «мовний візерунок на мапі країни та верифікувати мовну ситуацію як екзогლოსну, ендогლოსну, гіпер- чи гіпогლოსну або як таку, що має контамінований характер» (с. 85).

Українськими для соціолінгвістичних досліджень є поняття мовної політики, мовного планування та регулювання. У посібнику не тільки подано чіткі визначення цих понять, але й на конкретних прикладах функціонування мов у різних країнах світу пояснюються як моделі мовної політики, так і найтипівіші тактичні заходи мовного регулювання, аналізуються як позитивні, так і негативні його результати.

На прикладі об'єднаної Європи Н. Шумарова аналізує здобутки мовної організації життєдіяльності великого наддержавного утворення та визначає принципи демократизму в розв'язанні мовних питань при розбудові загальноєвропейського економічного, політичного й соціокультурного комунікативного простору, визначає труднощі здійснення мовної політики. Загалом на території Євросоюзу нараховується понад

60 мов, проте не всі вони є офіційно рівноправними мовами ЄС, тобто такими, якими проводяться сесії Європарламенту і Євросоюзу та здійснюється синхронний переклад і оформляються відповідні документи. Офіційними мовами ЄС, як відомо, визнано 23 мови (англійська, болгарська, грецька, данська, естонська, ірландська, іспанська, італійська, латиська, литовська, мальтійська, німецька, нідерландська, польська, португальська, румунська, словацька, словенська, угорська, фінська, французька, чеська, шведська), хоч ірландська використовується в роботі різних комісій з певними обмеженнями. Каталонська, галісійська, баскська мови не є офіційними мовами ЄС, проте мають право на використання в різних установах Євросоюзу.

Найтипівішим явищем співіснування мов у соціокомунікативній практиці є ситуація білінгвізму. У посібнику докладно розглядається співвідношення понять диглосії та білінгвізму, а також поняття «змішаної» мови, функцію якої в Україні, наприклад, виконує суржик — покруч, що, природно, заважає розвитку сучасної української мови. Українсько-російський суржик поширений, як стверджується в тексті посібника, переважно в Центрі та на Сході України. Суржик виник як результат мовної політики централізованої держави, а ця політика була спрямована на русифікацію населення. У тлумаченні Н. Шумарової, суржик — це елементи двох (або кількох) мов, об'єднані штучно, без дотримання норм літературної мови. Він має обмежені комунікаційні та культурні можливості, проте наявність і поширення суржиків негативно впливає на мовний розвиток держави. Природа суржиків в українській соціолінгвістиці тлумачиться по-різному. Його відносять до просторіччя (наприклад, В. Труб), або розглядають як «структурно-функціональний компонент українського просторіччя з помітною домішкою русизмів» (О. Тараненко), кваліфікують як некодифіковану простонародну мову (Л. Ставицька, В. Труб), змішану субмову (Л. Масенко). Розглядаючи різні тлумачення суржиків, Н. Шумарова визначає його як «функціональний різновид українського мовлення, що виник у результаті змішування мов. Це окремих “підвид” мови, субкод, що його виділяють поряд із літературно-розмовним підвидом, субкодом. Він передається “у спадок”..., відтворюється кожним новим поколінням або як основний засіб комунікації, або лише як “домашня мова”» (с. 107).

Ключовим поняттям сучасної соціолінгвістики є поняття мовної особистості. Саме тому вона всебічно аналізується в посібнику, і не лише теоретично, але й практично — з урахуванням внеску видатних

особистостей у розвиток тієї чи іншої мови, а також ролі пересічних мовців, що зберігають мову, передають її наступним поколінням.

У ситуації бі- та полілінгвізму мовна особистість виявляє здатність до перемикування кодів у процесі міжособистісного спілкування. На відміну від змішування кодів, перемикування кодів (за умови високого рівня володіння мовами), як справедливо вважає автор посібника, свідчить про комунікативну та загальну культуру людини.

У четвертому розділі «Методи соціолінгвістики» послідовно розглянуто як методи збирання інформації під кутом зору соціолінгвістичних завдань, так і методи опрацювання інформації. Коректність висновків, які ґрунтуються на результатах соціолінгвістичного дослідження, багато в чому залежить від умінь фахівців застосовувати адекватні методи й методики аналізу. Тому значення матеріалів розділу для практичного застосування теоретичних знань, що були отримані слухачами навчального курсу, важко переоцінити. Як, проводячи анкетування, краще

побудувати анкету, як перевірити отриману інформацію шляхом інтерв'ю та за допомогою спостереження, як опрацювати зібраний матеріал за допомогою статистичних методів та математичного апарату для перевірки надійності інформації та встановлення взаємозв'язків між її частинами, що таке кореляційний аналіз? Відповіді на ці питання читач знайде в рецензованому виданні з посиланнями, як того вимагає наукова традиція, на найважливіші наукові праці, де докладно аналізуються етапи наукового пошуку.

Уже цей короткий огляд навчального посібника Н. П. Шумарової свідчить про важливість його застосування в науково-викладацькій практиці не тільки Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, а й, сподіваємось, інших навчальних та наукових установ України.

О. СНИТКО